

BENCE ERIKA

NOSZTALGIA ÉS HÁBORÚ

Balázs Attila: *Én már nem utazom Argentínába*. Kijárat Könyvkiadó, Budapest, 1995

A nosztalgia mint szervezőelem, a történetmondás kitüntetettsége és az elbeszélés menetét megszakító „kiszólalások” jellemzik Balázs Attila *Én már nem utazom Argentínába* című kötetének szövegeit, amelyekben ezáltal három különböző elbeszélő ténykedését figyelhetjük meg. Az első és legerőteljesebb hang a történetmondó elbeszélőé. Fordulatokban gazdag meséit a kiszólaló-kommentáló elbeszélő szakítja meg. A szövegháttérben viszont az emlékező, a történeteket összegezõ narrátor jelenik meg. Vagyis – ha eltekintünk ezektől az irodalomelméleti-kritikai kategóriáktól – azt mondhatjuk, az író három „arca” tűnik fel előttünk e szövegekben: a hagyományos prózát formáló, azaz a „mesemondó szikla”, a hagyományromboló, azaz a nyegle, az infantilis és az emlékező, azaz a nosztalgia gyötörte író arca.

A kötet élén a Nosztalgia című esszé áll, megadva ezzel annak alaphangját (nosztalgikus életérzés), s megteremtve a tizenegy szöveg közötti folytonosságot: az élményközösséget létrehozó mozzanatot fejtve így ki előttünk. Az emlékezés, azaz a töredékekből, emlékfoszlányokból és történetmozaikokból való építkezés valamennyi szövegének sajátja. „A nosztalgia kezdetben könnyed fátyla egyre súlyosabban nehezedik kiszemelt áldozatára, mintha meg akarná fojtani, mert hát tulajdonképpen ez is a végső szándéka” – olvashatjuk az érzéslényegéről az esszében. És: „Tény, hogy a nosztalgia – többek között, de talán elsősorban – azért leküzdhetetlen, mert hihetetlenül széles skáláról indul, s nem elégszik meg annyival.” A szöveg azonban itt menthetetlenül iróniába fordul (s ez az infantilis én igazi területe), hiszen nosztalgia bármi iránt érezhető, s az, hogy az elbeszélő itt tipikus balkáni nosztalgjáról beszél (és: „Balkán? Sötét, bűdös füst. Handzsár és bombatölcsér.”), csak

számára (s természetesen a vele azonos élményháttérrel bírók számára) nem paradox érzés. Csakhogy: „Élünk és emlékezünk, amíg bírunk.”

A *Nosztalgia* című esszét követő tíz szöveg mindegyikére hangsúlyosan rányomja bélyegét az (s ez a nosztalgia melletti második megegyező elem), hogy egy egyszer volt ország (s teljesen felesleges részletezni, hogy melyik) talajában „gyökeredzik”, ez a tény inspirálta, táplálta létrejöttét, illetve alakulását, s ez képezi az elbeszélés mindenkori „közegét”.

S az az egyszer volt ország – olvashatjuk az *Ede a kanyarban* című novellában – „olyan ország volt, amely sokat elbírt, ugyanakkor keveset”. Mert a „szívnek meg kell hasadnia”, ha arra gondol az ember, hogy „a tenger azürkék volt, a föld pedig vagy egészen fakó, vagy egészen sötét, s magas tengeri hullámzott rajta”. Ugyanakkor az emberek úgy köszöntötték egymást, hogy „VISZONTLÁTÁSRA (a következő háborúban?)!” S az is örökös kérdés, hogy melyik háborúról van szó, fölszabadulás előtról-e vagy utánról. S a halandóért – így Edéért e szövegben – csak úgy JÖNNEK, mint ahogy végül Edét is ELVISZIK. Akinek meg nem tetszik, „menjen máshova”. Például Argentínába. (Nem csoda, hogy a tengereket átívelő távolságok irodalmunkban célmotívumként, vágyott elérhetetlen jelenségként bukkannak fel: pl. Argentína, Paraguay.) Ez a kérdés azonban már a címadó írás felé tereli figyelmünket. Amíg az *Ede a kanyarban* című novella a maradás vágyáé, az *Én már nem utazom Argentínába* a távozásé. Argentína pedig „valamiféle távoli ország”. Ahova úgysem lehet elutazni és nem is érdemes. „Talán oda mennek a halottak?” „Én már sosem utazom Argentínába. Pedig egykor azt is megígértem (. . .) Nincs kedvem mozdulni. Szívesen hallgatnám a tücsköt. Levelek fonákját szemlélve. Apagóniában? Apagóniában.” Ez már az általánosító-összegező narrátor erőteljes hangja.

A *Guanó*, *A felkelő nap háza*, *A fekete víz*, a *Csomolungma* és *Az előretolt helyőrség* című novellákban a történetmondó elbeszélő dominál. Nagyívű meséjével, amely mögött az utalások gazdag rendszere bontakozik ki, *Az előretolt helyőrség* című elbeszélés jelenti a kötet legnagyobb vállalkozását, s a legteljesebb eredményt is. A kötet képzeletbeli gerincét képezi, tömörítő-sűrítő jellegű: ebben az írásban találkozunk, merülnek fel és el a kérdések, válaszok, érzések, hangulatok, mese és töredék, vérfagyasztóan komoly valóságfeltárás és öngúnyoló irónia. Az előretolt helyőrség furcsa katonatörténet, melynek helyszíne a *hegy*, amely ma már egy másik országhoz tartozik, s ahonnan az „előretolt helyőrségnek”, köztük az elbeszélőnek, egy országra nyílik rálátása, annak múltjára és jövőjére, amely szükségképpen magában hordozza a pusztulás képzetét. Ez az az ország, ahol annyiszor elhangzik a valójában rendreutasító kérdés: „Melyik háború előtt, nagymami?”

A könyv következő két írásában főleg az infantilis én ténykedik, ám nem ezért lesznek az *Egy angyali nő* és a *Fehér Hattyú*, illetve *A Kék Könyvecske*

rapszódíája című szövegek a kötet leggyengébb teljesítményei, hanem mert túlbonyolítottak, túlírtak, átgondolatlanok.

Az *Emlékszik-e a művirág a rétre?* című zárószöveg önmagában (tehát dr. Bittermann Leopold Gusztáv történetével) nem lenne túlságosan jelentős, átsiklana rajta a tekintetünk, ha esszéisztikus betétei (azaz a kommentáló és az összegező elbeszélő ténykedése) nem vonnák magukra mégis figyelmünket. Ezek közül legtöbb jelenünkre reflektál, míg egy-egy a történetformálás az elbeszélő világába enged rövidke bepillantást. Például a szöveg végén annak keletkezéstörténetéről is szó esik: „A kézszorításából megéreztem, hogy átruházta rám a történetét. Megengedte, hogy megírjam. Ha jól, akkor jól, ha amúgy, akkor amúgy. Már ahogy tudom. Nos, megtörtént.”

Ha a könyv valamennyi szövegének állandó motívuma a nosztalgia, ez azt is jelenti, hogy az elbeszélőt (illetve az elbeszélőket) bizonyos távolság választja el magától a megformálandó történettől is. Ez a distancia hol erőteljesebb, hol kevésbé kivehető, s körülbelül annyi, mint Pest, a Felszabadulás tér és a Délvidék közötti távolság. „Láttam egy képet egy másik térből, másik időből, s most mehetek tovább” – mondja néha az elbeszélő.

Jellegetes, ahogy szövegenként változik az elbeszélés tere a kötetben. Ez lehet egészen szűk (pl. tudat, emlékezet), tipikusan városi (pl. Újvidék), az egész országot idéző (tehát azt az egyszer volt balkáni országot), s nagy távolságokat (óceánon túli világot) megjelenítő. Ugyanilyen jellegetes az *Én már nem utazom Argentínába* szövegeinek műfaji megoszlása is. A hátsó borítón található (jegyezzük meg: igazán pongyola) recenziói szövegben novellákról esik szó. Ez a műfaji meghatározás azonban csak a legtágabb értelmében lehet helytálló, hiszen a Balázs-szövegek „ötvetek”, egyetlen íráson belül is variálódnak a különböző műfajok jegyei.

EGY VÁROS VILLAMOSA

Szathmári István: *A villamos és más történetek*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1995

Újabb könyv jött létre Szabadka irodalmi „vegykonyhájában”. Újabb, mivel az „örök szabadkaiság” élménye nemcsak Szathmári István prózájára nyomja rá gazdagító bélyegét, hanem jelentős irodalmi művek egész sora íródott meg úgy, hogy ez a város jelenti létük különös terét, közegét. A legnagyobbakkal, Kosztolányi, Csáth műveivel kezdetjük a felsorolást, amelynek során – Ács Károly szabadkai ihletésű versein át – a fiatalabbak, így Szathmári István vagy Lovas Ildikó novellisztikájáig jutunk. S Csáth révén még az igazi vegykonyha képzete is érvényes erre az irodalomra.

Szathmári István két novellaciklust tartalmazó új könyve ízig-vérig szabadkai, még akkor is, ha a második – terjedelmében kisebb – novellaciklus (a „más történetek”) a nagyvilág felé nyit horizontot, s az író első kötetének darabjaival, *Az Andok felé* útirajzaival, valamint *Álmok és életek* című regényének utazást idéző lírai betéteivel mutat rokonságot. Nemcsak azért mondhatjuk ezt így, mert a „más történetek”-fejezet jelentőségében is kisebb, mint a villamostörténeteket közreadó első, hanem e nagyvilágba kalauzoló novellákban is mindig a „város” jelenti a nagy (útnak) indulások és a törvényszerű visszatérések helyszínét, a honvágy forrását, a hősök levetkezhetségtelen sorsát. Szó nem esik róla, mégis ott érezzük jelenlétét a szövegháttérben. Másrészt az utazás lesz az egész kötetet meghatározó motívummá, szervezőelemmé. A villamostörténetek szereplői is folyton-folyvást úton vannak, útra kelnek, neki a világnak hajóval, vonaton, mint az égetően vörös hajú Lizi, aki „korán kiment Ausztráliába” vagy a szőke, hosszú hajú, pattanásos chicagói fiú, aki „húsvét táján tűnt fel a városban”. De leginkább csak a villamoson utazgatnak keresztül-kasul a városon. A város metaforájává lett meggypiros villamoson utazik a mesélő is, s a villamos ablaküvegei „más világokat” tükröznek felé, illetve hoznak oda, hozzá. S a szövegek iszonytatóan szomorú hangulatából tudjuk, érezzük meg, hogy mindez már a múlté, s minden történet a képzeleté. „Ha fúrtak, döntöttek a városban, a síneket kerestem. Amelyeken valamikor futott, ha gyakorlatban nem is, de gondolatban, az álmokban igen, mint valami híres, dicső harcos, az őt megillető babérok felé, ünneplőben, tisztán, délcegen, és néha fel is csillant az acél a mélyből, letről, a lukba kellett nézni, a verembe, hogy lássam, Istenem, de rég volt már erre az igazi élet” – olvashatjuk *Az utolsó villamos* című novellában, a novellaciklus utolsó előtti, mindent lezáró és összegező darabjában.

A villamos belteréből együtt látjuk a mesélővel a várost, azaz az egykori „igazi életet”. Fokozatosan távol elóttünk a kép, a világ. „A csörömpölő villamosból kifelé bámulok, akárha valami régi, avas moziban lennék, és látom egészen közletről a málló falakat, a barna épületeket és mindazt, ami mögöttük van, húzódik meg” – közli velünk a *Gépek, kertek és Pacsirta párnája* című novella elbeszélője, aki természetszerűen azonos a novellaciklus mindentudó, a történeteket „lírai szemüvegén” keresztül láttató, múlt életet kereső mesélőjével. Egyetlen nagy utazás ez a fejezet, ez a könyv. „Zötykölődik velünk a villamos . . .” A temetőnél szállunk fel rá (*Hideg idő*), miáltal az elmúlás „földszagú” („Az ujjaim földesek, a porhanyós föld van rajtuk, hiába mostam le, sikáltam le, érzem a tapintását, a félig hideget, meleget, és a finomságát is . . .” – *Indulás*) hangulata lengi be a kocsikat. Eleinte a villamos hangja, zötykölődése, csöngetése és fényei uralkodnak a tudatot, a képzeletet. „Csöng, csöng a villamos, lármázik, akárha gőzös lenne nagy barna alagutak előtt” (*Indulás*). És: „A döcögő villamos csöngése, amely inkább zavaró, mintsem ringató, elringató volt, mégis . . .”

(*Azok az évek*) Mégis beszűrődnek lassan a város zajai és fényei, s az emlékek, a történetek: karácsonyok, névnapok, a nejlont, az üggető, a korcsolyapálya, a mozi, a tó. S még az sem lep meg bennünket, ha Pacsirtát látjuk, illetve árnyékát kivetődni a betonra rég nem létező szülőháza táján. „A bokrok, a fák, a lampionok mintha sosem lettek volna. És semmilyen jel, vagy tábla, hogy Kosztolányi ott lakott. Csak Pacsirta szorgalmas, ő még bírja” (*Gépek, kertek és Pacsirta párnája*). Majd feltűnik, meglevenedik előttünk a város többi, különös-különc figurája: Rudics bácsi, a „megtépázott lelkek pártfogója”, illetve az „öreg selyemfiú”, aki „komolyan vette munkáját”, s akiért mégis eljöttek egyszer, hogy „megzabolázzák”. De megjelenik az „udvaron tanyázó félnótás lány” is, aki társnővel együtt Rudics bácsinak volt igen hálás; ott van a tébolyult asszony, Pero, a temetői énekes, Lizi, az ijesztően vörös hajú lány, akiről három történet szól, s aki által tengereken át repül a képzelet, a villamos repítette képzelet. Mígnem *Az utolsó villamos* című novella egy végső, mindent átfogó utazásra invitál bennünket. Ott van rajtuk mindenki: apa, anya, valamikori osztálytársak, ismerősök, városlakók. „És körbejárjuk a várost, többször is egymás után, látjuk az emberek döbrent arcát, azokat, akik nem értik, érzik meg a nagy pillanatot . . .” Majd még tovább „vágat velünk a villamos”, a tó felé, bele a tájba, s „kanyarodunk gyorsan a nagy világ felé”. Még mielőtt véget érne az álom, utolsó számbavétele, „megszámláltatása” következik mindazoknak, akik – mondja a mesélő – „én lehettem egy pillanatra”. És ezután már csak a színehagyott, dermedt villamos látványa következhet. „És újból belelátom a tájba, pedig már leírtam végleg, elbúcsúztam tőle, a meggypiros villamostól . . .” (*És ami utána jön*)

A város „igazi világa” Szathmári novelláiban nem a nevezetességek, híres épületek, híres emberek története által elevenedik meg előttünk, mint ahogy azt más prózák, más írók közvetítik számunkra. Az író teremtette városképből kívülről rekedtek a „jólvasaltak”. Ellenben a félnótások, a lezüllöttek, a szerencsétlenek, az elesettek, a csavargók és az utazók „igazi élete” nyer teret, s látványt írásaiban. Soraiban sohasem az együttérzés, a szájalom hangja szólal meg, hanem a beleézés, az azonosulás készsége. Házai, utcái, kertjei is leromlottak, pusztulók. Mint közöttünk a dermedt villamos. Az „igazi élet” végérvényesen „mintha lét”-be vált át.

A huszonnégy villamostörténettel szemben „alig” tíz tágítja előttünk nagyvilággá a horizontot. „Alig” tíz, mivel *A régi ház* című novella a „találkozás” tere, a nagyvilágból (Athénból, Velencéből, Damaszkuszából) hozott történeteké és a villamos felidézte emlékeké. Egy kicsit olyan, mint a „varázsló kertje”, amely Csáth óta mindig ott van valahol Szabadka irodalmi életében. „Összekeveredett itt az idő, olyan mesház volt, ahol mindent lehet, ahol nincs csoda, mert maga a valóság ez.”